

presentatie van Eusebius' tuin als een middeleeuws 'Boek der Natuur, pendant van de elders in huis letterlijk aanwezige boekerij'? Er wordt trouwens heel wat afgevochten in dit boek, vaak in lange noten. Die zijn er ook voor een vreedzamer doel: het opbergen van allerlei interessante kennis die echt niet in de tekst paste. In deze schuilhoeken schittert menigmaal een imposante eruditie, gevoed door, onder meer, een amusante eigenzinnigheid: zie als voorbeeld noot 80 op bladzijde 152, met een officiële 'uitweiding I' en 'uitweiding II'! Heeft niemand de auteur aangeraden die extraatjes in aparte artikelen te verwerken? Hoe heeft het überhaupt gestaan met het geven en accepteren van redactioneel advies?

Dit boek is net zo verfrissend als de afgebeelde vegetatie op de omslag. Maar wat verbeeldt die: moerasplanten? met die droge uitschieters? Metaforen dringen zich op maar dienen vermeden, net als de spreektaal. Het moet echter de aard van dit boek zijn die ons zo licht de ene of de andere kant opstuurt. In onderdelen bevat het veel klare taal, maar als geheel spreekt het in tongen.

Bunna Ebels-Hoving

1 Kees Fens, 'Een speurtocht als boeiende dwaaltocht', *De Volkskrant*, 5-2-1996, 8. Dit mooie stuk zet het boek in zijn context en doet het volledig recht. Fens lijkt me echter te bescheiden als hij veronderstelt dat anderen, kenners, de redeneringen die hijzelf als onvoltooid ervaart direct wel zullen vatten.

J. Bouterse, ed., *Classicale acta 1573-1620, IV, Provinciale synode Zeeland, Classis Walcheren 1602-1620, Classis Zuid-Beveland 1579-1591* (Rijks geschiedkundige publicatiën. Kleine serie, LXXIX; 's-Gravenhage: Instituut voor Nederlandse geschiedenis, 1995, xxxii + 509 blz., f90,-, ISBN 90 5216 068 6).

Na de classes Dordrecht en Breda (2 delen) en de classis Rotterdam-Schieland in Zuid-Holland is het 'classis-project' van het Instituut voor Nederlandse geschiedenis (ING) in dit vierde deel van de acta-uitgaven aangekomen in Zeeland. J. Bouterse transcribeerde de acta van de classis Walcheren van 1602 tot 1620 en de classis Zuid-Beveland van 1579 tot 1591. De eerstgenoemde classis fungeerde reeds ten tijde van de 'provinciale' synode van Holland en Zeeland te Dordrecht in 1574. De laatstgenoemde classis werd pas in het leven geroepen door de nationale synode te Dordrecht in 1578.

Helaas zijn de oudste acta van Walcheren en de acta van Zuid-Beveland over de jaren 1591-1620 verloren gegaan, maar daardoor bestrijkt deze uitgave nu twee classes in een geheel verschillend stadium van ontwikkeling. De acta van Walcheren reflecteren een reeds gevestigde kerk; op het eiland Zuid-Beveland was het kerkelijk leven en in het verlengde ervan de classicale organisatie nog volop in opbouw. Mede hierdoor zijn de acta van Walcheren uitgebreider en gedetailleerder dan die van Zuid-Beveland.

Een ander belangrijk verschil betreft de reikwijdte van de werkzaamheden. Terwijl de classis Zuid-Beveland zich boog over de aangelegenheden van een betrekkelijk gering aantal kerken op het gelijknamige eiland, kreeg de classis Walcheren na verloop van tijd een omvangrijker werkterrein. De instelling van een predikantsplaats te Colijnsplaat op Noord-Beveland en de Staatse veroveringen in West-Vlaanderen hebben het oorspronkelijke ressort van de laatstgenoemde classis uitgebreid met een aantal jonge, 'overwaterige kerken' en enkele garnizoensplaatsen. De classis Walcheren kreeg bovendien de zorg over de Nederduits gereformeerde kerk van Calais en werd na de vestiging van een Kamer van de VOC te Middelburg ook ingeschakeld bij het zoeken naar predikanten, ziekentroosters en voorlezers voor de dienst op de

scheppen en in overzeese gebieden. Deze omstandigheden maken de inhoud van haar acta te meer interessant.

Voor de bewerking en transcriptie van de acta van Walcheren en Zuid-Beveland is vastgehouden aan de formule die in het tweede en derde deel van het 'classis-project' reeds is gehanteerd. Andermaal opent deze uitgave met een algemene inleiding van ING-medewerkster J. Roelevink. Zij houdt daarin nog steeds vast aan het organisatiemodel van de Dordtse classis, die in de periodes tussen haar voltallige vergaderingen een gezelschap gedeputeerden belastte met de afhandeling van allerlei lopende, minder zwaarwegende zaken. De tweedeling classis-gedeputeerden is volgens Roelevink kenmerkend voor een goed-georganiseerde classis. Classis zonder gedeputeerden typeert zij als 'losjes' of 'simpeler' georganiseerd.

Het is echter maar de vraag of het voorkomen van gedeputeerden kenmerkend is voor een goede organisatie. In de Dordtse classis was hun functioneren noodzaak, geboren uit de enorme omvang van haar ressort. Daardoor was het moeilijk alle kerken frequent in vergadering bijeen te roepen. De kleinere classes, zoals die van Walcheren en Zuid-Beveland, konden dit wel. Zij kozen in de periodes tussen de (jaarlijks meestal vier) ordinair vergaderingen voor het beleggen van extraordinair bijeenkomsten om zaken af te handelen die geen uitstel dulden. Dit duidt niet op een mindere, maar op een andere organisatievorm, die blijkens de inhoud van de acta in de gegeven omstandigheden even efficiënt was als het Dordtse model.

Op de algemene inleiding volgt een hoofdstuk, waarin bewerker J. Bouterse de classes Walcheren en Zuid-Beveland behandelt. Uitgebreid beschrijft hij hun ontstaan, ontwikkeling en vergaderorde. Ook geeft hij nog kort aandacht aan de financiën en het archief van beide classes. Daarna komen de acta in hun volledige omvang. In vergelijking met het eerste deel van de acta-uitgaven, waarin vele artikelen werden samengevat, is dit zonder meer een te prefereren werkwijze. Voorkomen wordt dat de bewerker in een verkorte weergave van de artikelen enkele zaken weglaat, die de latere gebruiker belangrijk acht en dwingen toch weer de originele acta te raadplegen.

Elk artikel van de acta is voorzien van kopjes, meestal bestaande uit een plaatsnaam en één of meer trefwoorden. De keuze van die trefwoorden is niet altijd gelukkig. Zo roept het kopje 'tucht' bij een geval van echtscheiding te Oostburg (89) toch vragen op als uit het artikel geen enkele disciplinaire inbreng van de plaatselijke kerkeraad blijkt. Meestal geven de kopjes de lezer echter een goede eerste impressie van de inhoud van het artikel.

De kopjes, zaken- en persoonsnamen zijn samengebracht in één uitgebreid register, dat de acta uitstekend toegankelijk maakt. Ook zijn er bijlagen van de gemeenten met de daar dienende predikanten, van de predikanten met hun standplaatsen binnen en buiten de betreffende classes en van de 'relatieven tot de acta' van de classis Walcheren (meestal ingekomen brieven). Met een glossarium en literatuurlijst worden de gebruikers van deze uitgave nog verder gefaciliteerd. Zij zullen in de acta van beide classes waardevolle bronnen vinden, niet alleen voor de lokale en regionale kerkgeschiedenis in het Zeeuwse, maar ook voor de studie van rol en betekenis van de classis in het bredere verband van de gereformeerde kerken.

A. Ph. F. Wouters

G. M. J. M. Kooien, *Een seer bequaem middel. Onderwijs en kerk onder de zeventiende-eeuwse VOC* (Kerk en theologie in context XIX; Kampen: J. H. Kok, 1993, xiii + 287 blz., ISBN 90 242 6642 4).

De VOC was bij octrooi gehouden tot 'conservatie van het publieke (gereformeerde) geloof' in